

Kristina AMBRAZEVIČIŪTĖ

Teisės institutas

Eglė KAVOLIŪNAITĖ-RAGAUSKIENĖ

Teisės institutas

Vytautas MIZARAS

Vilniaus universitetas

ŠEIMOS KAIP TEISĖS KATEGORIJOS TURINYS LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMUOSE¹

Straipsnyje analizuojama, kokiais būdais ir kokio turinio apibrėžimais Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinama teisinė šeimos kategorija; kokie turiningieji šios kategorijos aiškinimo kriterijai pripažįstami Lietuvos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje bei įtvirtinti nacionaliniuose įstatymuose. Bendrai apibūdinama Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika dėl teisės į šeimos gyvenimo pagarbą. Straipsnyje keliami skirtingų konstruktyvų – šeimos, šeimos narių, artimų asmenų ir panašių terminų – vartojimo įstatymuose problema, ypač atsižvelgiant į tai, kad sąvokos įstatymuose neretai nėra paaiškinamos ir yra skirtingai apibrėžiamos. Keliamas klausimas, ar skirtingi šeimos kaip teisės kategorijos įtvirtinimo būdai pasirinkti tikslingai ir sistemiskai.

1. ĮVADAS

Šeima yra viena svarbiausių socialinių kategorijų, tą patvirtina ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostata, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas.² Tačiau šeimos sąvoka paprastai įstatymuose nėra apibrėžiama, egzistuoja daug įvairių šeimos narių ar panašių terminų definicijų reguliuojant skirtingus teisinius santykius.

Bandant pateikti unifikuotą šeimos apibrėžimą, taikytiną visiems teisiniams santykiams, 2008 metais buvo patvirtinta Valstybinė šeimos politikos koncepcija,³ pagal kurią šeima turėjo būti laikomi sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), jeigu jų yra.

¹ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-10/2012). Tyrimas įgyvendinamas autoriams bendradarbiaujant su Teisės institutu ir Vilniaus universitetu.

² Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 1 d. // Žin., 1992, Nr. 33-1014.

³ Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ // Žin., 2008, Nr. 69-2624.

Tiesa, vėliau Konstitucinis Teismas konstatavo, kad šioje Konceptijoje įtvirtintos tik santuokos pagrindu sukurtos (buvusios sukurtos) darnios šeimos, daugiavaikės šeimos, išplėstinės šeimos, krizę išgyvenančios šeimos, nepilnos šeimos, socialinės rizikos šeimos ir šeimos sąvokos prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 1, 2 dalims.⁴ Tokia praktika suteikia prielaidą tyrimams, kuriais siekiama pagrįsti atsakymą į klausimus: ar pozityvioji teisė turėtų įtvirtinti bendrą įvairiems pagal teisinę kilmę teisiniams santykiams būdingą šeimos sąvoką, turint omenyje, kad šeima yra vienas iš valstybės ir visuomenės pagrindų, ar, atvirkščiai, pozityvioji teisė neturėtų to nustatyti, o atsižvelgdama į nacionalinės teisinės sistemos struktūrą ir kontekstą bei į tarptautinius įsipareigojimus, įvertindama teisinių santykių reguliavimo tikslus įtvirtinti kiekvienu konkrečiu atveju teisinę apsaugą tam tikriems šeimos nariams, užtikrinti teisinę šeimos gyvenimo apsaugą pagal konkrečiu laikotarpiu būdingus turininguosius šeimos gyvenimo kriterijus ir valstybės vykdomą šeimos politiką.

Egzistuoja įvairios šeimos gyvenimo formos. Pagal formalųjį teisinių santykių atsiradimo pagrindą šeimos gali būti skirstomos į santuokines šeimas ir nesantuokines šeimas, pagal suaugusiųjų šeimoje skaičių galima išskirti dviejų asmenų šeimą (su vaikais arba be vaikų) ir vieno asmens šeimą (su vaikais arba be vaikų); pagal asmenų lytį galima išskirti skirtingos lyties asmenų šeimas ir tos pačios lyties asmenų šeimas ir t. t. Svarbu iširti, kokia apimtimi įvairių teisinių santykių atvejais įstatymų leidėjas ar teismų praktika pripažįsta ir užtikrina teisinę apsaugą įvairias šeimos gyvenimo formas pasirinkusiems asmenims. Ir jeigu teisinė apsauga nėra vienoda, svarbu iširti, ar egzistuojantys skirtumai yra objektyviai pateisinami, ir kuo jie gali būti ar negali būti grindžiami.

Šį straipsnį sudaro keturios dalys. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos įstatymų leidėjas, formuluodamas su šeima susijusias nuostatas ir apibrėžimus, turi atsižvelgti į tarptautinius įsipareigojimus ir jų doktrininių bei teisminių aiškinimą, pirmojoje straipsnio dalyje apibendrintai pateikiami šeimos gyvenimo, atsižvelgiant į šeimos formų įvairovę, turiningieji kriterijai pagal Lietuvos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką. Kadangi įstatymuose nėra vieno bendro šeimos apibrėžimo, be to, neretai vartojami skirtingai apibūdinami šeimos narių, bendrai gyvenančių asmenų ar pan. terminai, antrojoje straipsnio dalyje tiriama, kokiais būdais, kokiomis formuluotėmis teisinė šeimos kategorija įtvirtinama įstatymuose. Trečiojoje dalyje analizuojama, kokio turinio šeimos sąvoka vartojama Lietuvos Respublikos įstatymuose ir kokie yra šeimos sąvokos požymiai. Ketvirtojoje dalyje ieškoma atsakymo

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Žin., 2011, Nr. 118-5564.

į klausimą, ar šiuo metu įstatymuose vartojamų šeimos apibrėžimų įvairovė yra tikslinga, ar tai tik nenuoseklus reglamentavimo pasekmė.

2. ŠEIMOS FORMŲ ĮVAIROVĖS PRIPAŽINIMAS

Šeima pirmiausia yra socialinis reiškinys, todėl įvairiais istoriniais laikotarpiais visuomeninių santykių kaita, besikeičiančios santvarkos darydavo įtaką ir požiūriui į šeimos santykius, lemdavo, kad teisė apskritai arba daugiau reguliuodavo tik tam tikras šeimos gyvenimo formas (pvz., tik santuokines šeimas arba santuokinių šeimų nariams buvo suteikiama daugiau teisių). Visa tai vienaip ar kitaip turėjo įtakos ir požiūriui į šeimą bei teisinių šeimos santykių reguliavimo apimčiai. Šiame straipsnyje nėra nagrinėjama požiūrio į šeimą kaita ir genėzė įvairiais istoriniais laikotarpiais, tačiau įvairūs tyrimai rodo,⁵ kad šeimos sampratos ir šeimos teisės kaitai atskirose valstybėse skirtingais istoriniais laikotarpiais turėjo ir turi didelę įtaką papročiai, moralės ir religijos normos. Akivaizdūs pokyčiai dabartinio laikotarpio šeimos teisėje, taip pat kitų teisinių santykių reguliavime įvyko XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose. Doktrinoje tai vadinama demografiniu perėjimu, lėmusiu šeimos formų pliuralizmą: šeimos gyvenimą susituokus, šeimos santykius tarp nesusituokusių asmenų, vieno tėvo šeimą, šeimos gyvenimą (susituokus ar nesusituokus) tarp tos pačios lyties asmenų.⁶ Turima omenyje ne tai, kad tik dabartiniu laikotarpiu atsirado gyvenimas nesusituokus ar bendras homoseksualių asmenų gyvenimas (atvirkščiai – istoriniai šios srities tyrimai rodo, kad tokios gyvenimo formos buvo žinomos visais istoriniais laikotarpiais), o tai, kad dabartiniu laikotarpiu pradėta reikalauti užtikrinti šeimoms, nesvarbu, koku pagrindu atsiradę šie šeimos santykiai, teisinį saugumą ir vienodą teisinį įvairias šeimos formas pasirinkusių asmenų teisių, pareigų ir atsakomybės reguliavimą.

Nors ir vyko tam tikra socialinių, filosofinių ir teisinių požiūrių į šeimą ir šeimos teisę dinamika, iki pat XX a. vidurio šeimos teisės pagrindas visose Vakarų valstybėse buvo santuokinio statuso reikšmingumas ir teisinių šeimos santykių formalizavimas. Santuokos pagrindu atsirandantys šeimos santykiai, nepaisant kitų faktinių šeimos

⁵ Žr., pvz.: *Fauve-Chamoux A.* The stem family, demography and inheritance: the social frontiers of auto-regulation (The European Peasant Family and Society (ed. by R. L. Rudolph). Liverpool University Press, 1995; *Laslett P.* Family life and illicit love in earlier generations. Cambridge University Press, 1980; *Marcinkevičienė D.* Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999.

⁶ Išsamiau žr. *Eekelaar J.* Family law and personal life. Oxford university press, 2006, p. 22–26; *Eekelaar J., Nhlapo T.* The Changing Family: Family Forms and Family Law. Hart Publishing, 1998; taip pat *Mizaras V.* Teisė į šeimos gyvenimą: konstituciniai ir civiliniai teisiniai aspektai // Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum J. Prapiesčiui (mokslinių straipsnių rinkinys). Vilnius, 2012, p. 363–365.

gyvenimo formų, iš esmės buvo vieninteliai teisės normomis sureguliuoti teisiniai šeimos santykiai, įskaitant ir teisinius santykius tarp tėvų ir vaikų. Nuo 1960 m. šeimos teisei pradėjo daryti įtaką socialiniai reiškiniai: sekuliarizmo stiprėjimas, vyrų ir moterų lygiateisiškumo stiprinimas, vaikų, nepriklausomai nuo statuso, teisių apsaugos stiprinimas, nesantuokinių vaikų gimimų didėjimas, nesantuokinio bendro šeimos gyvenimo skaičiaus augimas.⁷ Globalizacija, moderni visuomenė pradėjo keisti žmonių gyvenimą, silpninti senas socialines, moralines ir teisės normas, tai lėmė naujų, labiau besikeičiantį pasaulį atitinkančių teisės normų kūrimą.⁸

Tai, kad šiuo metu valstybės teisė turi pripažinti teisinę apsaugą ne tik santuokinėms, bet ir kitoms šeimos formoms, ryškiausiai rodo Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika aiškinant ir taikant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau vadinama – EŽTK) 8 straipsnį. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos analizė leidžia išskirti du reikšmingus dalykus: teisė į šeimos gyvenimo pagarbą turi būti užtikrinta įvairioms šeimoms ir kad šeimos santykių, kuriems turi būti užtikrinta teisinė apsauga, egzistavimą lemia tam tikri šiuos santykius kvalifikuojantys požymiai. Trumpai apibūdinsime šiuos aspektus.

EŽTK⁹ 8 straipsnis įtvirtina, kad kiekvienas turi teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, būsto neliečiamybę ir susirašinėjimo slaptumą. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau vadinama – EŽTT) praktika rodo, kad minimas konvencijos straipsnis teisę į šeimos gyvenimo pagarbą užtikrina įvairioms šeimoms: santuokinėms šeimoms, šeimos gyvenimą gyvenančioms nesusituokusioms šeimoms, vieno tėvo šeimoms ar abiejų tėvų ir vaikų, nesvarbu, vaikai gimę tėvams susituokus ar ne, šeimoms, bevaikėms šeimoms, tos pačios lyties asmenų šeimoms, šeimoms tarp artimųjų giminaičių (pvz., brolių ir seserų).¹⁰ Ypač pabrėžtina, kad šeimos sąvoka neapsiriboja tik susituokusiais asmenimis ir santuokoje gimusiais vaikais, ir teisės į

⁷ Žr. *Schwenzer I. Grundlinien eines modernen Familienrechts aus rechtsvergleichenden Sicht // RabelZ Bd. 2007, 71, p. 705, 708–709.*

⁸ Žr. *Mizaras V. Teisė į šeimos gyvenimą: konstituciniai ir civiliniai teisiniai aspektai // Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum J. Prapiesčiui (mokslinių straipsnių rinkinys). Vilnius, 2012, p. 368–369.*

⁹ Žin., 1996, Nr. 15-386.

¹⁰ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. birželio 13 d. sprendimą byloje *Marckx v. Belgija*, Nr. 6933/74, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 1 d. sprendimą byloje *Lebbink v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 45582/99, Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus: 1994 m. gegužės 26 d. sprendimą byloje *Keegan v. Airija*, Nr. 16969/90; 2000 m. liepos 13 d. sprendimą byloje *Elsholz v. Vokietija*, Nr. 25735/94; 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimą byloje *Yousef v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 33711/96, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimą byloje *Karner v. Austria*, Nr. 40016/98, ECHR 2003-IX; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. birželio 24 d. sprendimą byloje *Schalk ir Kopf v. Austrija*, Nr. 30141/04.

šeimos gyvenimo pagarbą apsauga suteikiama tiek santuoką sudariusių, tiek ir nesusituokusių asmenų bei jų vaikų tarpusavio santykiams. Skirtumas tik tas, kad santuoką sudariusiems asmenims ir jų vaikams bus taikoma šeimos gyvenimo egzistavimo prezumpcija, tačiau šeima yra laikoma ir motina bei jos vaikas, nepriklausomai nuo to, ar motina yra susituokusi ar ne.¹¹

Kalbant apie šeimos santykius kvalifikuojančius požymius, kuriais remiantis pripažįstama teisinė šeimos gyvenimo apsauga, visus vertintinus požymius jungianti grandis yra *artimi stabilūs santykiai* tarp šeimos narių. Tokie santykiai gali būti nustatomi ne tik tarp susituokusių asmenų ir (ar) vaikų, bet ir tarp nesusituokusių asmenų, jeigu jų ryšiai pasižymi stabilumu ir niekuo, išskyrus tai, kad jie nėra sudarę santuokos, nesiskiria nuo sutuoktinių gyvenimo.¹² Šeimos sąvoka negali būti išimtinai siejama tik su santuoka, kadangi ji apima ir kitus *de facto* santykius, atsirandančius tarp asmenų, kurie nesusituokę gyvena kartu.¹³ Artimus faktinius šeimos santykius gali patvirtinti įvairios aplinkybės: pora gyvena kartu, ilgą laiką trunkantys jų santykiai, bendrų vaikų turėjimas, bendras poilsis, tarpusavio išlaikymas, bendro ūkio vedimas, rūpinimasis ir pagarba vienas kitam ir kt.¹⁴ Kita vertus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek santuokos pagrindu, tiek neįregistravus santuokos atsiradusių santykių dalyviams savaimė negarantuojama šeimos gyvenimo apsauga, tai sprendžiama vertinant juos artimų asmeninių ryšių pagrindu. Vertinant artimų asmeninių ryšių buvimą lemiamos reikšmės neturi vien tik biologinė giminystė, bet svarbus teisinių ar faktinių elementų, rodančių glaudžių asmeninių ryšių egzistavimą, nustatymas.¹⁵

Atskirai pabrėžtina, kad artimi santykiai tarp motinos ir vaiko visada pateks į EŽTK 8 straipsnio apsaugos sritį. Vaikas, gimęs ne santuokoje, yra pripažįstamas šeimos dalimi nuo pat jo gimimo momento jau vien dėl šio fakto.¹⁶ Be to, pažymėtina, kad tam tikrais atvejais EŽTK taikymo tikslais vien tik vaiko gimimo fakto nepakanka, turi būti

¹¹ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 1 d. sprendimą byloje *Lebbink v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 45582/99.

¹² Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimą byloje *Johnston ir kt. v. Airija*, Nr. 9697/82.

¹³ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. gegužės 26 d. sprendimą byloje *Keegan v. Airija*, Nr. 16969/90.

¹⁴ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. balandžio 22 d. sprendimą byloje *X, Y ir Z v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 21830/93.

¹⁵ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus: 2004 m. birželio 1 d. sprendimą byloje *Lebbink v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 45582/99; 2004 m. spalio 21 d. sprendimą byloje *I. ir U. v. Norvegija*, Nr. 75531/01.

¹⁶ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus: 1994 m. gegužės 26 d. sprendimą byloje *Keegan v. Airija*, Nr. 16969/90; 2000 m. liepos 13 d. sprendimą byloje *Elsholz v. Vokietija*, Nr. 25735/94; 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimą byloje *Yousef v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 33711/96.

nustatytas artimų asmeninių ryšių egzistavimas.¹⁷ Kita vertus, tai, kad vaiko tėvai vėliau kartu nebegyveno, nėra esminė aplinkybė nustatant, ar tarp vaiko ir tėvų egzistuoja šeimos ryšiai. Net ir tėvams kartu negyvenant, bet vienam iš jų nuolat bendraujant su vaiku, yra išlaikomi artimi asmeniniai ryšiai.¹⁸ Kitaip tariant, Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje EŽTK 8 straipsnio taikymo tikslais vertina faktinius realius šeiminius santykius, nes tai lemia, egzistuoja šeimos gyvenimas ar ne.

Apibendrinant galima teigti, kad šeimos gyvenimo turinys apima ne tik formalizuotus teisinius santykius, bet ir faktinius realius šeimos santykius, t. y. lemiamą reikšmę turi socialiniai ryšiai ir tikrovė, o ne biologiniai ryšiai; ar bendras gyvenimas kvalifikuotinas kaip šeimos gyvenimas ir patenka į EŽTK 8 straipsnio taikymo apimtį, lemia santykių artumas (ryšių artumas) tarp santykių dalyvių: ryšių pastovumas (tęstinis ilgalaikis pobūdis), santykių intensyvumas, abipusė pagarba, pagalba ir tarpusavio supratimas, tarpusavio teisės ir pareigos bei atsakomybė, bendras vaikų (jiems esant) auklėjimas.

Kalbant apie Lietuvos teisę, analizuojamais aspektais vienas iš svarbiausių teisės šaltinių yra 2011 m. rugsėjo 28 d. LR Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai (toliau vadinama – Nutarimas). Tai pirmasis Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Konstitucijos 38 straipsnio, numatančio konstitucinę šeimos teisinę apsaugą, turinio. Manytina, šiame moksliniame straipsnyje analizuojama tematika pati reikšmingiausia teismo pozicija yra ta, kad konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje, ir kad santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tai yra istoriškai susiklostęs šeimos modelis, neabejotinai turintis išskirtinę vertę visuomenės gyvenime. Tačiau, pasak Teismo, pagal Konstituciją saugomos ir ginamos ir kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos, *inter alia*, santuokos nesudariusių vyro ir moters bendras gyvenimas, grindžiamas pastoviais emocinio prierašumo, tarpusavio supratimo, atsakomybės, pagarbos, bendro vaikų auklėjimo ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas. Taigi, Konstitucinis Teismas, be kita ko, remdamasis ir tarptautine EŽTK aiškinimo praktika, ir atsižvelgdamas į kitus Lietuvos Respublikoje galiojančius įstatymus vadovavosi turininguoju, o ne formaliuoju kriterijumi, kuriuo remiantis gali būti nustatoma, egzistuoja šeiminiai santykiai ar ne.

¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Lebbink v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 45582/99.

¹⁸ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1988 m. gegužės 28 d. sprendimą byloje *Berrehab v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 10730/84.

Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje sprendžiant tam tikrus turtinius (pvz., bendrai sukurto turto padalijimu, pripažinimu nuomininko šeimos nariais (pagal Civilinio kodekso 6.588 str.), uzufrukto teise naudotis vieno iš sugyventinių gyvenamąją patalpą) klausimus, pripažįstama ganėtinai siaura ir visiškai kitokia apsauga nesantuokinėms šeimoms, lyginant su santuokinėmis šeimomis.¹⁹ Bylų praktika, susijusi su gyvenamosios patalpos nuomos nuomininko šeimos nariais, rodo, kad, be sutuoktinio, kuris savaime laikomas nuomininko šeimos nariu, sugyventinis pripažįstamas šeimos nariu, jeigu įrodomi faktiniai šeimos gyvenimo santykiai: daugiau nei vieni metai gyvenama kartu, vedamas bendras ūkis, išlaikoma gyvenamoji patalpa, auklėjami vaikai ir kt.²⁰

Tačiau teismų praktikoje išsakytos pozicijos yra tik konkrečių bylų detalės ir nerodo konceptualaus požiūrio į analizuojamą problemą, nebent liudija tai, kad ne santuokos pagrindu atsiradusių šeimos santykių dalyviams suteikiama visiškai kitokia teisinė apsauga ir, negana to, apskritai nėra vienodo požiūrio į jų teisinės apsaugos apimtį ir ribas. Tai lemia aiškų teisinį nesaugumą, jeigu manytume, kad esminių teisinės apsaugos skirtumų šių laikų šeimos teisėje neturėtų nulemti formalūs šeimos teisinių santykių atsiradimo pagrindas. Kita vertus, pastebėtina, kad, pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje yra konstatuojama, kad valstybės gali savo įstatymais, tarkim, mokesčių įstatymais, skatinti kokią nors šeimos gyvenimo formą (pvz., santuokinę šeimą). Tą rodo Civilinio kodekso ir kitų įstatymų, kurie vertinami šiame straipsnyje toliau, atitinkamų normų analizė. Lietuvoje vyrauja šeimos narių, šeimos, artimųjų giminaičių, asmenų, tvarkančių bendrą ūkį ir pan., sąvokų ir terminų įvairovė, todėl toliau bus apibūdinti įvairūs terminai ir išskirti tam tikri požymiai, kurie pagal galiojančius Lietuvos Respublikos įstatymus būdingi šeimos santykiams.

3. ŠEIMOS KAIP TEISĖS KATEGORIJOS APIBRĖŽIMŲ ĮVAIROVĖ LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMUOSE

Prieš tai esančioje dalyje apibūdinta, kad remiantis EŽTT praktika šeimos samprata grindžiama ne tik formalizuotais teisiniais santykiais, bet ir faktiniais realiais šeimos santykiais. Taip pat buvo pastebėta, kad skirtingais atvejais vertinant, ar asmenis galima

¹⁹ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus nutartis: 2006 m. birželio 13 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-332/2006; 2008 m. balandžio 8 d. nutartį civilinėje byloje V. J. v. L. L., Nr. 3K-3-235/2008; 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartį civilinėje byloje V. G. v. V. G., J. G., Nr. 3K-3-336/2009; 2010 m. gruodžio 21 d. nutartį civilinėje byloje A. K. v. B. U., Nr. 3K-3-553/2010.

²⁰ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus nutartis: 2011 m. balandžio 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-152/2011; 2006 m. spalio 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-524/2006; 2009 m. kovo 17 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2009.

vadinti šeima ar šeimos nariais, reikia atsižvelgti į skirtingas asmenų ryšį apibūdinančias aplinkybes (pvz., gyvenimas kartu, ilgą laiką trunkantys jų santykiai, bendrų vaikų turėjimas, bendras poilsis, tarpusavio išlaikymas, bendro ūkio vedimas, rūpinimasis ir pagarba vienas kitam), kurių skirtingas derinys gali būti reikšmingas priklausomai nuo teisinio reguliavimo, kuriame vartojama šeimos ar šeimos narių sąvoka, srities.

Siekiant išsiaiškinti šeimos kategorijos įtvirtinimą įstatymuose, buvo atlikta reikšminių žodžių „šeima“, „šeimos nariai“, „sutuoktiniai“, „artimi asmenys“ ir pan. vartojimo analizė Lietuvos Respublikos įstatymuose. Nustatyta, kad šeimos arba šeimos narių sąvoka vartojama beveik 200 įstatymų, o šeimos ar šeimos narių apibrėžimai pateikiami maždaug 30 įstatymų. Šeimos apibrėžimas pateikiamas penkiuose šiuo metu galiojančiuose įstatymuose, tačiau šie apibrėžimai, kaip matyti iš jų turinio, taikytini tik konkrečių santykių reguliavimui. Prokuratūros įstatyme numatyta, kad prokuroro šeima – vaikai (įvaikiai) iki 18 metų ar gimę po jo mirties vaikai, sutuoktinis, tėvas ar motina, nedarbingi išlaikytiniai;²¹ pagal Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymą šeima – sutuoktiniai, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų vaikai, arba vienas iš tėvų, jų vaikai iki 18 metų. Pagal šį įstatymą į šeimos sudėtį taip pat įskaitomi nedirbantys asmenys nuo 18 iki 24 metų, kurie mokosi dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose ir kitų formaliojo švietimo įstaigų dieniniuose skyriuose (mokiniai ar studentai), taip pat asmenys laikotarpiu nuo dieninių bendrojo lavinimo mokyklų baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos. Šeimos nariais taip pat laikomi asmenys, teismo tvarka pripažinti šeimos nariais. Šeimos nariais gali būti laikomi sutuoktinių ar vienišo asmens kartu gyvenantys tėvai (įtėviai).²² Pagal Žemės mokesčio įstatymą taikant šio mokesčio lengvatas šeima laikomi sutuoktiniai, asmenys, vieni auginantys vaikus (įvaikius), ir su jais gyvenantys jų vaikai (įvaikiai, posūniai, podukros), iki jiems sukaks 18 metų.²³ Pagal Vidaus tarnybos statuto nuostatas, kalbant apie kompensacijas mirties ar sveikatos sutrikdymo atvejais, šeima laikomi vaikai (įvaikiai, taip pat vaikai, gimę po pareigūno mirties), kol jiems sukaks 18 metų, taip pat vaikai (įvaikiai), kurie mokosi nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų dieniniuose skyriuose, kol jiems sukaks 24 metai, sutuoktinis, sugyventinis (partneris), tėvas ar

²¹ Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 52 straipsnio 1 d. // Žin., 2003, Nr. 42-1919.

²² Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 2 straipsnio 9 punktą // Žin., 2002, Nr. 116-5188 (2002-12-06).

²³ Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymo 8 straipsnio 2 dalies 3 punktą // Žin., 2011, Nr. 163-7743.

motina.²⁴ Pagal Kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymą šeima laikomi tėvai (įtėviai), sutuoktiniai, vaikai (įvaikiai) iki 18 metų bei vyresni negu 18 metų aukštųjų mokyklų dieninių skyrių nedirbantys studentai, pirmą kartą įgyjantys bakalauro ar magistro laipsnį, aukštesniųjų ir profesinių mokyklų dieninių skyrių nedirbantys moksleiviai, pirmą kartą įgyjantys profesiją, bet ne ilgiau kaip iki jiems sukaks 24 metai.²⁵

Šeimos nariai apibrėžiami beveik trisdešimtyje įstatymų, tačiau analogiškai apibrėžimai yra skirtingi. Svarbu tai, kad tiek apibrėžiant šeimą, tiek šeimos narius nurodomi iš esmės tie patys asmenys, susiję santuokos, giminystės, gyvenimo kartu, svainystės ar kitais požymiais. Antai pagal Baudžiamąjį kodeksą nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai,²⁶ Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatyme šeimos nariais laikomi tėvai ir vaikai, broliai ir seserys, sutuoktinis;²⁷ pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų įstatymą mirusiojo šeimos nariais laikomi jo sutuoktinis, nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), iki jiems sukaks 18 metų, taip pat nustatyta tvarka įregistruotose švietimo įstaigose pagal bendrojo ugdymo programą ar formaliojo profesinio mokymo programą besimokantys mokiniai ir pagal dieninių ar nuolatinųjų studijų programą studijuojantys studentai, – iki mokymosi ar studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai, mirusiojo vaikai (įvaikiai), vyresni kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki 18 metų, mirusiojo vaikai, gimę po jo mirties, tėvas (įtėvis) ir motina (įmotė)²⁸ ir t. t. Kalbant apie teisinę šeimos kategoriją, turinio prasme skirtumo tarp įstatymuose vartojamų sąvokų „šeima“ ir „šeimos nariai“ nėra.

Kai kuriais atvejais įstatymuose praktiškai pateikiamas šeimos ar šeimos narių sąvokos turinio apibrėžimas, tačiau pati sąvoka nėra įvardijama. Pavyzdžiui, Piliečių

²⁴ Lietuvos Respublikos įstatymo dėl Lietuvos Respublikos tarnybos statuto patvirtinimo 40 straipsnio 1 dalis // Žin., 2003, Nr. 42-1927.

²⁵ Lietuvos Respublikos kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punktas // Žin., 2005, Nr. 85-3139.

²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnio 2 dalis // Žin., 2000, Nr. 89-2741.

²⁷ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 5 straipsnio 7 dalis // Žin., 1997, Nr. 107-2688.

²⁸ Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 27 straipsnio 2 dalis // Žin., 2003, Nr. 114-5114.

nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme įvardijami sutuoktinis, tėvas (įtėvis), vaikai (įvaikiai), šių asmenų sutuoktiniai bei vaikai,²⁹ Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatyme minimi sutuoktinis, vaikai, įvaikiai, tėvai, įtėviai ir išlaikytiniai,³⁰ tačiau nenurodyta, kad kalbama apie šeimą ar šeimos narius, nors vartojimo prasme atvejai identiški kaip ir pateikiant pačią sąvoką. Analogiškų formuluočių yra daugelyje kitų įstatymų.

Įstatymuose egzistuoja nemažai kitokių sąvokų, kurios pagal apibrėžimo turinį yra identiškos (pagal nurodomus požymius) šeimos ar šeimos narių apibrėžimams. Pavyzdžiui, remiantis Sodininkų bendrijų įstatymu artimi giminystės ar svainystės ryšiai reiškia asmens ryšį su tėvais (įtėviais), vaikais (įvaikiais), broliais, seserimis, taip pat sutuoktinių ar sugyventinių broliais, seserimis, tėvais ir vaikais;³¹ pagal Notariato įstatymą notaro giminaičiais laikomi tėvai, įtėviai, vaikai, įvaikiai, vaikaičiai, seneliai, broliai, seserys;³² pagal Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymą artimi asmenys – valstybinėje tarnyboje dirbančio asmens sutuoktinis, sugyventinis, partneris, kai partnerystė įregistruota įstatymų nustatyta tvarka (toliau vadinama – partneris), taip pat jų tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai (įbroliai), seserys (įseserės), seneliai, vaikaičiai ir jų sutuoktiniai, sugyventiniai ar partneriai;³³ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme vartojama artimos aplinkos sąvoka, kuri reiškia aplinką, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį.³⁴ Pagal Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą³⁵ bendrai gyvenantys asmenys – sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų nepilnamečiai vaikai (įvai-

²⁹ Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies 2 punktą // Žin., 1997, Nr. 65-1558.

³⁰ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalis // Žin., 2008, Nr. 137-5387.

³¹ Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 19 straipsnio 3 dalis // Žin., 2004, Nr. 4-40.

³² Lietuvos Respublikos notariato įstatymo 33 straipsnio 2 dalis // Žin., 1992, Nr. 28-810.

³³ Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 2 straipsnio 5 punktą.

³⁴ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo straipsnio 1 dalis // Žin., 2011, Nr. 72-3475.

³⁵ Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymo 2 straipsnio 2 dalis // Žin., 2011, Nr. 155-7353.

kiai), arba vienas iš tėvų ir jo vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; neįregistravę santuokos ir bendrą ūkį tvarkantys pilnamečiai ar veiksniais pripažinti nepilnamečiai vyras ir moteris ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų. Į bendrai gyvenančių asmenų sudėtį taip pat įskaitomi nedirbantys (taip pat savarankiškai nedirbantys) nesusituokę ir savo vaikų (įvaikių) neauginantys pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 24 metų, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ar pagal formaliojo profesinio mokymo programą arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal dieninės, nuolatinės ar iššėstinės studijų formos programas (įskaitant akademinį atostogų dėl ligos ar nėštumo laikotarpį), ir dirbantys (taip pat savarankiškai dirbantys) nesusituokę ir savo vaikų (įvaikių) neauginantys pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 21 metų, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ir (ar) pagal profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti, taip pat pilnamečiai vaikai (įvaikiai) nuo bendrojo ugdymo programos baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos. Šiais ir panašiais atvejais vartojamos sąvokos „artimi asmenys“, „artima aplinka“, „bendrai gyvenantys asmenys“ ir pan. turiniu yra analogiškos prieš tai aptartoms „šėimos“ ir „šėimos narių“ sąvokoms.

Tačiau egzistuoja ir panašių ar net tapačių prieš tai aptartoms sąvokų, kurios pagal savo turinį yra platesnės nei šėimos ar šėimos narių, kaip apibūdinta anksčiau. Pavyzdžiui, pagal Kredito unijų įstatymą *artimaisiais ryšiais susijusiais asmenimis* laikomi kredito unijos vadovo sutuoktinis (sugyventinis), vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai) ir juridiniai asmenys, jeigu kredito unijos vadovas valdo jų kvalifikuotą įstatinio kapitalo ir (arba) balsavimo teisių dalį;³⁶ pagal Viešųjų įstaigų įstatymą dalininko fizinio asmens artimasis giminaitis, sutuoktinis, sutuoktinio artimasis giminaitis, dalininko sugyventinis, kai partnerystė įregistruota įstatymų nustatyta tvarka, taip pat juridinis asmuo, kuris turi daugiau kaip pusę balsų viešosios įstaigos dalininko juridinio asmens dalyvių susirinkime, bei juridinis asmuo, kurio dalyvių susirinkime daugiau kaip pusę balsų turi viešosios įstaigos dalininkas.³⁷ Išplėstiniai susijusių asmenų apibrėžimai numatyti Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme, kuriame, be santuoka ir giminystė bei svainystė grindžiamų ryšių, numatyti ir vieneto valdymo organų nariai bei jų sutuoktiniai ir giminaičiai bei svainiai;³⁸ Pridėtinės vertės mokesčio įstatyme³⁹ bei kituose, ypač su mokesčiais ir įmonių valdymu susijusiuose įstatymuose. Pastaroji apibrėžimų, kuriuos sudaro ne tik santuokos, giminystės ir svainystės ryšiais susijusių asmenų ratas, bet ir kiti tam tikrais atvejais svarbiais ry-

³⁶ Lietuvos Respublikos kredito unijų įstatymo 47 straipsnio 4 dalis // Žin., 2008, Nr. 76-3003.

³⁷ Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymo 3 straipsnio 3 dalis // Žin., 2004, Nr. 25-752.

³⁸ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 2 straipsnio 19 punktą // Žin., 2002, Nr. 73-3085.

³⁹ Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio 2 straipsnio 31 dalis // Žin., 2002, Nr. 35-1271.

šiais susiję asmenys, grupė neleidžia visų apibrėžimų, į kuriuos įtraukti santuokos, giminytės ir svainytės požymiai, laikyti šeimos kategorijos teisiniu apibrėžimu.

Atsižvelgiant į tai, kas aprašyta, šeimos ir turiniu susijusių sąvokų bei apibrėžimų pateikimą Lietuvos Respublikos įstatymuose galima apibendrinti taip:

1) pateikiamas šeimos arba šeimos narių sąvokos apibrėžimas (dažniausiai taikomas tik konkrečiam įstatymui ar konkrečių įstatymų grupei);

2) faktiškai pateikiamas šeimos (šeimos narių) sąvokos apibrėžimas, konkrečiai neįvardijant pačios apibendrinančios sąvokos (išvardijami tam tikrais ryšiais susiję asmenys);

3) pateikiama kita nei šeimos ar šeimos narių sąvoka, tačiau jos turinio apibrėžimas analogiškas šeimos ar šeimos narių apibrėžimui (pvz., artimi asmenys, artimi giminytės ar svainytės ryšiai, bendrai gyvenantys asmenys ir t. t.);

4) egzistuoja platesnės sąvokos (dažniausiai pasitaikančios – „susiję asmenys“), apibūdinančios ir šeimos narius (kaip minėta ankstesniuose punktuose), ir papildomą tam tikrais kitais ryšiais susijusių asmenų ratą.

Remiantis pirmiau apibūdintais teisinės šeimos ir susijusių sąvokų vartojimo būdais, toliau straipsnyje kalbant apie „šeimas“ ir „šeimos narius“ turimi omenyje ne tik tiesiogiai įstatymuose įtvirtinti apibrėžimai, bet ir kiti, ankstesnės pastraipos 2 ir 3 punkte bei iš dalies 4 punkte nurodyti sąvokų ir apibrėžimų vartojimo atvejai.

4. ŠEIMOS SĄVOKOS TURINYS LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMUOSE

Atlikus Lietuvos Respublikoje šiuo metu galiojančių įstatymų analizę matyti, kad šeima nėra viename galiojančiame įstatyme nėra apibrėžiama pasitelkiant klasikinį apibrėžimą gimine ir rūšiniu skirtumu. Kitaip sakant, įstatymų leidėjas nėra tiesiogiai suformulavęs jokių šeimos (ar šeimos teisinių santykių) požymių. Vietoje to įstatymuose šeimos sąvokos turinys atskleidžiamas išvardijant tam tikras asmenų kategorijas. Todėl, kaip minėta ankstesnėje dalyje, neretai vietoje „šeimos“ sąvokos vartojamos „šeimos narių“⁴⁰, „šeimos sudėties“⁴¹ sąvokos. Tačiau skirtinguose įstatymuose pateikiamas nevienodas asmenų kategorijų sąrašas ir nevienodi juos kvalifikuojantys požymiai.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis // Žin., 2000, Nr. 89-2741; Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymo 11 straipsnio 2 dalis // Žin., 1998, Nr. 60-1705; Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 9 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 27 straipsnio 2 dalis ir kiti.

⁴¹ Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 9 punktas // Žin., 1996, Nr. 106-2427.

Dėl šios priežasties tolesnė analizė atliekama išryškinus požymius, pagal kuriuos tam tikri fiziniai asmenys priskiriami šeimai (šeimoms nariams).

4.1. Santuokos ar alternatyvios dviejų asmenų sąjungos požymis

Dažniausiai galiojantys įstatymai šeimoms sąvoką (ar nurodytas panašias sąvokas) sieja su dviejų asmenų sąjunga. Įstatymai įvardija kelias galimas tokios sąjungos formas: asmenys yra sudarę susitarimą tuoktis, asmenys yra sudarę santuoką, asmenys, kurie gyvena bendrai nesudarę santuokos (partnerystė). Tam tikrais atvejais šeimos nariams priskiriami asmenys, kuriuos sieja buvusi santuoka.⁴²

Santuokos požymis, ilgą laiką buvęs vieninteliu teisiniu šeimos kaip dviejų žmonių sąjungos požymiu, minimas aiškinant kone visų šeimos sąvokų turinį – tiek išsamioje Civilinio kodekso formuluotėje, kur santuoka apibrėžiama kaip nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas kurti teisinius šeimos santykius,⁴³ tiek ir kitose privatinės bei viešosios teisės normose.⁴⁴ Tiesa, poroje įstatymų sutuoktinis neminimas tarp kitų šeimos narių – pirmiausia Viešojo administravimo įstatyme įtvirtinta nuostata, pagal kurią pareigūnas, valstybės tarnautojas ar darbuotojas nu-

⁴² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnio 1 dalis // Žin., 2002, Nr. 37-1341.

⁴³ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.7 straipsnis // Žin., 2000, Nr. 74-2262CK.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis; Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 5 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 9 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymo 26 straipsnio 2 dalis // Žin., 2001, Nr. 110-3992; Lietuvos Respublikos gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymo 2 straipsnio 2 dalis // Žin., 1996, Nr. 50-1197; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis // Žin., 1997, Nr. 64-1502; Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto mokesčio įstatymo 7 straipsnio 6 dalis // Žin., 2005, Nr. 76-2741; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 5 punktas // Žin., 1996, Nr. 106-2427; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 4, 22 ir 26 dalys // Žin., 2004, Nr. 73-2539; Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymo 2 straipsnio 3 dalis // Žin., 1993, Nr. 5-89; Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo 2 straipsnio 9 dalis // Žin., 2000, Nr. 64-1931; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo 52 straipsnio 2 dalis // Žin., 2002, Nr. 72-3017; Lietuvos Respublikos asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatymo 2 straipsnio 7 dalis // Žin., 2007, Nr. 81-3322; Lietuvos Respublikos vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos įstatymo 16 straipsnio 4 dalis // Žin., 2008, Nr. 81-3176; Lietuvos Respublikos kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punktas // Žin., 1991, Nr. 3-78; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945 07 22 – 1991 12 31) 5 straipsnis // Žin., 1994, Nr. 59-1162; Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymo 2 straipsnis // Žin., 1998, Nr. 92-2543; Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymo 3 straipsnio 2 ir 4 punktai // Žin., 2000, Nr. 5-124.

sišalina pats arba turi būti nušalintas nuo dalyvavimo administracinėje procedūroje, jeigu jis yra asmens, dėl kurio pradėta administracinė procedūra, svainis, sugyventinis, įstatymų nustatyta tvarka įregistravęs partnerystę, ar artimasis giminaitis (kaip tai apibrėžta Civiliniame kodekse).⁴⁵ Šiuo atveju sutuoktinis negali būti priskiriamas nei prie svainių, nei prie artimųjų giminaičių pagal Civilinį kodeksą. Manytina, kad tokia spraga atsirado dėl netinkamo sąvokų vartojimo ir turėtų būti ištaisyta.

Rinkliavų įstatyme apibrėžiami šeimos nariai, į kurių laidotuves vykstant atleidžiama nuo valstybės rinkliavos už vizų išdavimą pasienio kontrolės punktuose. Todėl valstybinė rinkliava bus renkama iš užsieniečio, vykstančio į sutuoktinio laidotuves, tačiau užsieniečiui, vykstančiam į šeimos nario (tėvų (įtėvių), vaikų (įvaikių), brolių, seserų) laidotuves mokėti nereikia.⁴⁶

Tam tikrais atvejais įstatymai, skirti reglamentuoti valstybės paramą žuvusiųjų ar nukentėjusiųjų nuo okupacijų šeimoms, buvusius sutuoktinius prie šeimos narių priskiria įvesdami papildomą reikalavimą – kad jie nebūtų sudarę naujos santuokos kario savanorio ar laisvės kovų dalyvio žūties momentu⁴⁷ arba kompensacijos mokėjimo momentu.⁴⁸

Kaip atskirą šeimos formą kai kurie įstatymai įvardija dviejų žmonių sąjungą, atsirandančią sudarius susitarimą tuoktis, tačiau dar nesudarius santuokos⁴⁹ – Baudžiamojo proceso kodeksas šeimos nariais laiko asmenis, kurie Civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką.⁵⁰

Partnerystė kaip viena iš šeimos formų atskleidžiama nurodant, kad šeimos nariais yra sugyventiniai arba bendrai gyvenantys neįregistravę santuokos asmenys, arba asmenys, įregistravę partnerystę įstatymų nustatyta tvarka.⁵¹ Partnerystės arba

⁴⁵ Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 25 straipsnio 1 dalies 1 punktą // Žin., 1999, Nr. 60-1945.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymo 6 straipsnio 14 punktą // Žin., 2000, Nr. 52-1484.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymo 2 straipsnis.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos įstatymo dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945 07 22 – 1991 12 31) 5 straipsnis.

⁴⁹ Susitarimas tuoktis reglamentuojamas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.8 straipsnyje.

⁵⁰ 38 straipsnis.

⁵¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.229 straipsnis; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 5 punktą; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 4, 22 ir 26 dalys.

bendro gyvenimo neįregistravus santuokos apibrėžimas kyla iš Civilinio kodekso 3.229 straipsnio, kur tokio bendro gyvenimo tikslas – šeiminių santykių sukūrimas. Tiesa, kalbėti apie sugyventinius (partnerius) kaip apie šeimos narius yra keblu, nes Civilinio kodekso III knygos XV skyriaus, numačiusio registruotos partnerystės institutą, nuostatos taip ir neišgaliojo, nepriėmus įstatymo, reglamentuojančio partnerystės įregistravimo tvarką.⁵² Beje, Civilinio kodekso III knygos XV skyriaus analizės kontekste reikia atkreipti dėmesį į netinkamai vartojamus terminus, kai akivaizdžiai painiojamos sutuoktinių ir sugyventinių sąvokos: „Sugyventinių bendrai naudojamu turtu pripažįstama vieno iš *sutuoktinių* nuomos, uzufrukto teisė ar kitokia teisė naudotis gyvenamuoju namu ar butu, kurį sugyventiniai naudoja bendrai gyvendami“⁵³ bei „kai nustatomas sugyventinių bendrai įgytas ir naudojamas turtas, atimamos *sutuoktinių* bendros skolos, kurias sugyventiniai turėjo pasibaigus jų bendram gyvenimui“⁵⁴. Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatyme galima pastebėti perteklinį lygiaverčių sąvokų vartojimą – artimais asmenimis įvardijama ir sugyventinis, ir partneris, kai partnerystė įregistruota įstatymų nustatyta tvarka.⁵⁵

Kita vertus, įstatymų formuluotės, kuriose apsiribojama sąvoka „sugyventiniai“, arba minėtu atveju, kai sugyventiniai minimi greta partnerystę įregistravusių asmenų, palieka galimybę sugyventinio sąvoką aiškinti plačiau, nesiejant tokios sąjungos tik su registruota partneryste. Tokią faktinių sugyventinių kategoriją galima išvelgti ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme⁵⁶ („asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį“)⁵⁷.

Pastebėtina, kad, neatsižvelgiant į tai, ar įstatymuose minima santuoka, ar bendras gyvenimas nesudarius santuokos (partnerystė), visais atvejais kalbama apie skirtingos lyties asmenų – vyro ir moters – sąjungą.⁵⁸ Tos pačios lyties asmenų sąjungos nėra vienas dabar galiojantis įstatymas, bent tiesiogiai, nemini.

⁵² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 28 straipsnis // Žin., 2000, Nr. 74-2262.

⁵³ 3.230 straipsnio 2 dalies 2 punktą.

⁵⁴ 3.234 straipsnio 1 dalis.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 2 straipsnio 5 dalis.

⁵⁶ 2 straipsnio 1 dalis.

⁵⁷ Tiesa, šis įstatymas tokių asmenų neįvardija šeimos nariais.

⁵⁸ Žr. santuokos apibrėžimą (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.7 straipsnis) bei bendro gyvenimo nesudarius santuokos sampratą (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.229 straipsnis).

4.2. Giminytės požymis

Antrasis požymis, kuriuo Lietuvos Respublikos įstatymuose⁵⁹ apibrėžiama šeima, yra giminytė – kraujo ryšys tarp asmenų, kilusių vienas iš kito arba iš bendro protėvio.⁶⁰ Giminytė kaip teisinis šeimos požymis yra apribojama artimaisiais giminaičiais – tiesiosios linijos giminaičiais iki antrojo laipsnio imtinai (tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai) ir šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiais (broliai ir seserys).⁶¹ Tačiau vėl skirtinguose įstatymuose šeimos nariams priskiriamas skirtingas artimųjų giminių ratas.

Įstatymuose dažniausiai sutinkama giminytės forma, esanti pagrindu priskirti prie šeimos narių, yra motinytė ir/ar tėvystė (kai kurie įstatymai atskirai nurodo, kad tėvams ir vaikams prilygsta įtėviai bei įvaikiai⁶²). Paprastai teisės normos motinytės ir/ar tėvystės požymį mini kartu su anksčiau aptartu santuokos ar alternatyvios dviejų asmenų sąjungos požymiu, kas implikuoja, kad šeima suvokiama kaip dviejų asmenų sąjunga ir jų vaikai. Tačiau Nekilnojamojo turto mokesčio įstatymas šeimos nariais įvardija asmenis, vienus auginančius vaikus (įvaikius), ir su jais gyvenančius jų vaikus (įvaikius) iki 18 metų.⁶³

Apibrėžiant šeimą tėvystės ar motinytės pagrindu, dažnai papildomai nurodomi reikalavimai vaikų amžiui. Pirmiausia šeimos nariais laikomi tik nepilnamečiai

⁵⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis; Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymo 11 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 52 straipsnio 1 dalis; Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.588 straipsnis; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 123 straipsnio 3 dalis; Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 5 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymo 6 straipsnio 14 punktą // Žin., 2000, Nr. 52-1484; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 5 punktą; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 4, 22 ir 26 dalys; Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo 2 straipsnio 9 dalis; Lietuvos Respublikos vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos įstatymo 16 straipsnio 4 dalis; Lietuvos Respublikos kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punktą; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945 07 22 – 1991 12 31) 5 straipsnis; Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymo 3 straipsnis ir kt.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.130 straipsnio 1 dalis.

⁶¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.135 straipsnis.

⁶² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto mokesčio įstatymo 7 straipsnio 6 dalis; Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo 35 straipsnio 2 dalies 5 punktą; Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymo 6 straipsnio 14 punktą.

⁶³ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto mokesčio įstatymo 7 straipsnio 6 dalis.

vaikai⁶⁴ arba nepilnamečiai vaikai, kurie yra neemancipuoti, nesudarę santuokos ir priklausomi nuo tėvų.⁶⁵ Tam tikrai atvejais prie šeimos narių priskiriami ir vyresni negu 18 metų aukštųjų mokyklų dieninių skyrių nedirbantys studentai, pirmą kartą įgyjantys bakalauro ar magistro laipsnį, aukštesniųjų ir profesinių mokyklų dieninių skyrių nedirbantys moksleiviai, pirmą kartą įgyjantys profesiją, bet ne ilgiau kaip iki jiems sukaks 24 metai⁶⁶ bei vyresni negu 18 metų neįgalūs vaikai.⁶⁷

Kita vertus, dalyje įstatymų šeimos nariais laikomi ir pilnamečiai vaikai. Pavyzdžiui, Civilinis kodeksas numato galimybę prie nuomininko šeimos priskirti ir pilnamečius nuomininko vaikus.⁶⁸ Civilinio proceso kodeksas numato, kad procesiniai dokumentai gali būti įteikti pilnamečiams šeimos nariams, įskaitant ir vaikus.⁶⁹ Tam tikrais atvejais šeimos sąvoka aiškinama nurodant tėvus, vaikus, vaikaičius, ar tėvus, vaikus ir jų sutuoktinius – tai paprastai suponuoja vaikų pilnametystę.⁷⁰

Taip pat galima paminėti atvejus, kai šeimos nariams priskiriami vaikai, gimę po asmens mirties.⁷¹ Manytina, tai nėra savarankišką reikšmę turintis kriterijus, nes visais atvejais, kai vaikas gimsta po asmens mirties, vaiko kilmės nustatymas turi būti sprendžiamas remiantis Civilinio kodekso III knygos X skyriaus normomis, nepriklausomai nuo to, ar jis yra priskirtas šeimos nariams specialiuose įstatymuose.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.588 straipsnio 1 dalis; Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymo 3 straipsnio 5 punktą; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo 52 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto mokesčio įstatymo 7 straipsnio 6 dalis; Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 52 straipsnio 1 dalis ir kt.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 22 ir 26 dalys; Lietuvos Respublikos asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatymo 2 straipsnio 7 dalis.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punktą; Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 2 straipsnio 9 dalis.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos įstatymo 16 straipsnio 4 dalis.

⁶⁸ 6.588 straipsnio 2 dalis.

⁶⁹ 123 straipsnio 3 dalis.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis.

⁷¹ Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymo 11 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 52 straipsnio 1 dalis; Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo 52 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos įstatymo 16 straipsnio 4 dalis.

Atskirai apžvelgtinas Civilinio kodekso 3.84 straipsnyje įtvirtintas šeimos turto institutas. Šeimos turtas apibrėžiamas kaip turtas, nuosavybės teise priklausantis vienam arba abiem *sutuoktiniams*, šeimos turto statusą įgyjantis tik nuo santuokos įregistravimo dienos ir skirtas tik bendriems šeimos poreikiams tenkinti. Kitaip tariant, įstatymuose pateiktas šeimos turto apibrėžimas jį sieja tik su santuokos pagrindu sudaryta šeima. Jeigu sutuoktiniai turi nepilnamečių vaikų, nekilnojamojo daikto, kuris yra šeimos turtas, sandoriams sudaryti būtinas teismo leidimas. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas suformavo praktiką, pagal kurią sudarant šeimų, kuriose yra nepilnamečių vaikų, nekilnojamojo turto pardavimo ir įkeitimo sandorius, teismo leidimas reikalingas nepriklausomai nuo to, ar turtas priklauso sutuoktiniams, ar nesusituokusiems asmenims, ar asmenims, vieniems auginantiems vaikus.⁷² Taigi praktikoje šeimos turto samprata išplečiama, prie tokio turto savininkų priskiriant ne tik susituokusius asmenis, bet visus asmenis, turinčius nepilnamečių vaikų.

Kaip minėta, tėvystė ir motinystė yra dažniausiai sutinkama, bet ne vienintelė priskyrimo prie šeimos narių giminystės forma. Kai kurie įstatymai prie šeimos narių taip pat priskiria senelius bei vaikaičius ir/ar brolius bei seseris.⁷³ Šių asmenų priskyrimą šeimos nariams nurodo ir Civilinio kodekso III knygos XVI skyriaus, skirto reglamentuoti išlaikymo santykius tarp senelių ir vaikaičių, brolių ir seserų, pavadinimas – „Kitų šeimos narių tarpusavio išlaikymo pareigos“.

Paprastai šių asmenų kaip šeimos narių statusui nėra taikomi jokie papildomi kriterijai. Kaip išimtį galima nurodyti Valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymą, kuriame broliai ir seserys žuvusiųjų šeimos nariais pripažįstami, tik jei žuvimo metu buvo jaunesni kaip 18 metų ir neturėjo abiejų tėvų.⁷⁴

Jau minėta, kad dalyje įstatymų nurodoma, jog įvaikinimas sukuria įtėviams bei įvaikiams tokias pačias teises ir pareigas kaip tėvams bei vaikams. Tačiau minint kitus šeimos narius – senelius, vaikaičius, brolius ar seseris, nenurodoma, kad santykiai su įseneliais, įvaikaičiais, įbroliais ar įseserėmis prilygsta santykiams su giminaičiais pagal kilmę, nors būtent toks principas įtvirtintas Civilinio kodekso 3.130 straipsnio

⁷² Tokia pozicija išdėstyta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 5 d. konsultacijoje „Dėl kai kurių Civilinio kodekso normų taikymo“ // Teismų praktika, Nr. 18, o vėliau įtvirtinta atskirose bylose: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2005, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2006, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-558/2010 ir kt.

⁷³ Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 5 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymo 6 straipsnio 14 punktą; Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis.

⁷⁴ 2 straipsnis.

3 dalyje bei 3.227 straipsnio 1 dalyje. Todėl svarstyтина, ar normos, apibrėžiančios tik įtėvius bei įvaikius kaip šeimos narius, nėra perteklinės.

4.3. Svainystės požymis

Civilinis kodeksas svainystę apibrėžia kaip santykį tarp vieno sutuoktinio ir antro sutuoktinio giminaičių (posūnio, podukros, patėvio, pamotės, uošvės, uošvio, žento, marčios ir t. t.) bei tarp abiejų sutuoktinių giminaičių (vyro brolio ar sesers ir žmonos brolio ar sesers, vyro tėvo ar motinos ir žmonos tėvo ar motinos ir t. t.).⁷⁵ Svainystės požymis sutinkamas gerokai rečiau, nei dviejų asmenų sąjungos ar giminystės požymiai.

Analizuojant šeimos sąvokos Lietuvos įstatymuose turinį, galima konstatuoti, kad svainystės pagrindu šeimos nariams dažniausiai priskiriami brolių ir seserų sutuoktiniai, sutuoktinio ar vienišo asmens tėvai,⁷⁶ tam tikrais atvejais šeimos nariais laikomi vaikų sutuoktiniai bei sugyventiniai,⁷⁷ taip pat sutuoktinių ar partnerių poros auginami vieno iš jų vaikai.⁷⁸

Reikia pastebėti, kad kai kuriuose įstatymuose prie asmenų, susijusių giminystės ar svainystės ryšiais, priskiriamas ir sutuoktinis.⁷⁹ Toks sąvokų turinio išplėtimas gali sukelti nemažai painiavos ir turi būti koreguojamas.

4.4. Papildomi požymiai

Greta jau minėtų santuokos ar alternatyvios dviejų asmenų sąjungos, giminystės ar svainystės požymių Lietuvos įstatymai numato ir kitus, juos tikslinančius arba papildančius požymius.

Pirmiausia kai kuriuose įstatymuose kaip papildomas požymis nurodomas bendro gyvenimo požymis: sutuoktiniai, partneriai, giminaičiai ar svainystės ryšiais susiję

⁷⁵ 3.136 straipsnio 1 dalis.

⁷⁶ Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 2 straipsnio 9 dalis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 27 straipsnis // Žin., 1999, Nr. 7-140; Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 26 dalis.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymo 2 straipsnio 2 dalis // Žin., 2002, Nr. 91-3891; Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalis, 4 straipsnio 6 dalis ir 6 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos darbo kodekso 97 straipsnio 2 dalis // Žin., 2002, Nr. 64-2569.

asmenys laikomi šeimos nariais tik jei atitinka *bendro gyvenimo požymį*.⁸⁰ *Prie šio atvejo galima priskirti ir Civiliniame kodekse įtvirtintą bendro ūkio ar bendrą namų ūkio tvarkymą.*⁸¹

*Kai kuriuose įstatymuose įtvirtintas išlaikymo požymis, kai prie šeimos narių priskiriami nedarbingi išlaikytiniai,⁸² išlaikomi vaikai ir giminaičiai pagal tiesiąją aukštutinę liniją,⁸³ globotiniai ar asmenys, kuriems nustatyta rūpyba.*⁸⁴

Be to, kai kuriuose įstatymuose minimi atvejai, kai šeimos nario statusas įgyjamas *teismo tvarka*⁸⁵. *Tokia galimybė įtvirtinta ir Civiliniame kodekse, kur nuomininko šeimos nariu teismas gali pripažinti globėjus ir globotinius, kurie globai pasibaigus toliau kartu gyvena ir bendrai tvarko namų ūkį; bei artimuosius giminaičius, kitus išlaikytinius, kurie su jo šeimos nariais yra išgyvenę ne mažiau kaip vienus metus ir su jais bendrai tvarkę namų ūkį.*⁸⁶

5. ŠEIMOS IR ŠEIMOS NARIŲ APIBRĖŽIMO ĮVAIROVĖS PRIEŽASČIŲ PAIEŠKA

Ankstesnėje straipsnio dalyje išsiaiškinta, kad Lietuvos įstatymuose nėra vieno bendro šeimos apibrėžimo, o atskiruose įstatymuose šeimos sąvoka konstruojama pasirenkant skirtingas sudedamąsias dalis, kurių pagrindinės yra sutuoktiniai ar faktiškai kartu gyvenantys asmenys, vaikai ar įvaikiai, tėvai ar įtėviai ir t. t. Kyla klausimas, dėl kokių priežasčių šeimos ir šeimos narių sąvoka vartojama skirtingai – ar tai įstatymų leidėjo neapdairumas, teisėkūros kokybės trūkumas, kai šeimos sąvoka įstatymuose vartojama nenuosekliai, ar pasirinkimas skirtingai apibrėžti šeimas buvo tikslingas,

⁸⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnis; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis; Lietuvos Respublikos asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatymo 2 straipsnio 7 dalis; Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 27 straipsnis ir kt.

⁸¹ 6.588 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalys.

⁸² Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 52 straipsnio 1 dalis; Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo 2 straipsnio 9 dalis.

⁸³ Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties 2 straipsnio 4 ir 26 dalys.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatymo 2 straipsnio 7 dalis.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymo 2 straipsnio 2 dalis; Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo 2 straipsnio 9 punktas.

⁸⁶ 6.588 straipsnio 3 ir 4 dalys.

t. y. buvo specialiai pasirinkta šeimą apibrėžti kiekviename įstatyme atskirai. Ketinant atsakyti į šį klausimą, *pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, ar vienaarūšius teisinius santykius reguliuojančiuose įstatymuose vartojama identiška šeimos sąvoka*. Nustačius, kad reguliuojant vienaarūšius teisinius santykius šeimos samprata yra identiška, būtų galima kelti hipotezę, kad skirtingos sąvokos vartojamos norint sureguliuoti skirtingos prigimties (nevienarūšius) santykius, t. y. šeimos apibrėžimas vartojamas pagal atitinkamą kontekstą. Pasitvirtinus tokiai hipotezei, būtų galima išsiaiškinti, *koks šeimos apibrėžimas kokioms santykių grupėms yra ar turėtų būti taikytinas*. Vienas būdų tai nustatyti – patikrinimas, kiek įstatymuose taikomas šeimos apibrėžimas yra susijęs su tikslu, dėl kurio apibrėžimas vartojamas (tikslas apibrėžti asmeninius ryšius, gyvenimą kartu, bendrą ūkį, pareigą auklėti, pareigą išlaikyti).

5.1. Šeimos apibrėžimas reguliuojant vienaarūšius teisinius santykius

Iš visų įstatymų, kuriuose vartojama šeimos, šeimos narių ar kitos analogišką reikšmę turinčios sąvokos, pasirinkta socialinės apsaugos ir darbo sritis, kadangi čia yra daug įstatymų, kuriuose reguliuojami analogiški priėmimo į darbą ar tarnybą, garantijų, susijusių su šeimos nariais, darbuotojams ar tarnautojams, garantijų šeimos nariams, susijusių su darbuotojo ar tarnautojo netektimi ar negalia, socialinio draudimo, socialinės paramos santykiai.

Priėmimo į darbą / tarnybą santykiai

Priimant į darbą valstybės įstaigose ar institucijose šeiminis statusas svarbus apsidraudžiant nuo šeimos narių pavaldumo santykių. Antai Darbo kodekse⁸⁷ numatytas draudimas eiti tarnautojų pareigas vienoje valstybės ir savivaldybės institucijoje bei valstybės ar savivaldybės įmonėje asmenims, kuriuos sieja artimi giminystės ar svainystės ryšiai (tėvai, įtėviai, broliai, seserys ir jų vaikai, seneliai, sutuoktiniai, vaikai, įvaikai, jų sutuoktiniai ir jų vaikai, taip pat sutuoktinių tėvai, broliai, seserys ir jų vaikai), jeigu jų tarnyba kartu yra susijusi su vieno iš jų tiesioginiu pavaldumu kitam arba su vieno teise kontroliuoti kitą. Pagal Valstybės tarnybos įstatymą⁸⁸ į valstybės tarnautojo pareigas negali būti priimtas asmuo, kurio sutuoktinis, partneris (kai partnerystė įregistruota įstatymų nustatyta tvarka), artimasis giminaitis ar svainystės ryšiais susijęs asmuo eina valstybės tarnautojo pareigas valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje, jeigu jie pagal pareigas būtų susiję tiesioginio pavaldumo santykiais. Tuo tarpu pagal Vidaus tarnybos statutą priimti į vidaus tarnybą draudžiama: jeigu asmuo skiriamas į pareigas vidaus reikalų įstaigoje, kurioje eina pareigas asmens sutuoktinis, sugyventinis

⁸⁷ 97 straipsnio 2 dalis.

⁸⁸ 9 straipsnis.

(partneris), artimasis asmens giminaitis ar asmuo, su juo susijęs svainystės ryšiais, jeigu jie pagal einamas pareigas būtų susiję tiesioginio pavaldumo santykiais. Matyti, kad trijuose įstatymuose, taikomuose didžiausiam valstybinėje tarnyboje bei biudžetinėse įstaigose dirbančių asmenų ratui, priėmimo į darbą sąlyga, nurodanti negalimumą būti susijusiam pavaldumo santykiais su šeimos nariais ir artimais giminaičiais ar svainiais, implikuoja, kad asmens šeimos nariai yra sutuoktinis (kai kuriais atvejais – sugyventinis (partneris), artimi giminaičiai bei svainiai. Tokiems patiems asmenims ribojimai priimant į tarnybą numatyti kituose statutuose (pavyzdžiui, Tarnybos muitinėje statute,⁸⁹ Tarnybos Kalėjimų departamente statute⁹⁰). Tačiau ne visi įstatymai numato analogišką asmenų, kuriems ribojama tarnyba, ratą. Pavyzdžiui, į tarnybą Saugumo departamente negali būti priimami asmenys, kurių tėvai, įtėviai, broliai, seserys, sutuoktiniai, vaikai, įvaikiai tarnauja saugumo pareigūnais ir su kuriais būtų tiesioginio pavaldumo ryšys.⁹¹ Analogiškai pagal Teismų įstatymą teisėjas negali būti skiriamas dirbti teisme ar teismo skyriuje, kuriame atitinkamai teismo pirmininku, pirmininko pavaduotoju arba skyriaus pirmininku dirba jo sutuoktinis, vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įseserės).⁹² Kaip matyti, vienais atvejais ribojimai pradėti darbą valstybinėse ar biudžetinėse įstaigose bei institucijose taikomi tik sutuoktiniams (kai kuriais atvejais – partneriams (sugyventiniams), artimiems giminaičiams bei svainiams, kitais atvejais (rečiau) – tik sutuoktiniams bei artimiems giminaičiams. Atsižvelgiant į tai, kad priėmimo į darbą ar tarnybą santykiai yra vienas ir nėra priešasčių, pateisinančių skirtingą interesų konflikto traktavimą Saugumo departamente bei teismuose, iš vienos pusės, bei kitose biudžetinėse įstaigose bei valstybės tarnyboje, iš kitos pusės, galima spręsti, kad šioje srityje reglamentavimas yra nesuderintas.

Su šeimos nariais siejamos garantijos darbuotojams

Pagrindinės su šeimos nariais siejamos garantijos darbuotojams ar tarnautojams yra lengvatos, siejamos su vaikų auginimu, bei laisvadieniai ar išmokos šeimos narių mirties atveju. Daugiausia su vaikų auginimu siejamų garantijų numatyta Darbo kodekse (ten vartojamos sąvokos „auginantys vaikus“⁹³, „vieni auginantys vaikus“⁹⁴

⁸⁹ 10 straipsnio 3 punktas.

⁹⁰ 11 straipsnio 1 dalies 3 punktas.

⁹¹ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento statuto patvirtinimo įstatymo 16 straipsnio 9 punktas // Žin., 2002, Nr. 73-3101.

⁹² Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 62 straipsnis // Žin., 2002, Nr. 17-649.

⁹³ Pvz., 129 straipsnio 4 dalis.

⁹⁴ Pvz., 135 straipsnio 1 dalies 2 punktas.

bei „faktiškai auginantys vaikus“⁹⁵, tačiau nepateikiamas ne tik išsamus šeimos apibrėžimas, bet ir nenurodoma, ką reiškia „auginantys vaikus“ ar „vieni auginantys vaikus“. Pavyzdžiui, nėra aišku, ar vienas vaiko tėvų, su kuriuo po santuokos nutraukimo nenustatyta vaiko gyvenamoji vieta, tačiau kuris rūpinasi vaiku, nuolat bendrauja su juo ir dalyvauja jo auklėjime, Darbo kodekso prasme gali būti pripažįstamas „auginančiu vaiką“). Tačiau kiti įstatymai tokių formuluočių nenumato, todėl reguliavimo palyginimas šioje srityje neįmanomas.

Darbo kodekse ir kituose darbo ar tarnybos santykius reguliuojančiuose įstatymuose numatytos lengvatos nelaimės atveju. Pagal Darbo kodeksą, mirus šeimos nariui, darbuotojo reikalavimu suteikiamos ne mažiau kaip trys kalendorinės dienos nemokamų atostogų. Pagal Tarnybos muitinėje statutą, Specialiųjų tyrimų tarnybos statutą, Vidaus tarnybos statutą ir Tarnybos Kalėjimų departamente statutą pareigūnams, kurių materialinė būklė sunki dėl jų pačių ligos, šeimos narių ligos ar mirties, stichinės nelaimės ar turto netekimo, gali būti skiriama pašalpa. Muitinės statute, Specialiųjų tyrimų tarnybos statute nepateiktas šeimos narių sąvokos išaiškinimas. Tiesa, Vidaus tarnybos statute yra pareigūno šeimos apibrėžimas, tačiau jis taikomas tik kalbant apie kompensacijų žuvus pareigūnui suteikimą, todėl svarstomu atveju nėra aktualus. Tai, kad vartojama šeimos narių sąvoka, bet nepateiktas apibrėžimas ar nuoroda į teisės aktą, apibrėžiantį šią sąvoką, vertintina kaip teisėkūros trūkumas.

Su darbuotojo netektimi siejamos garantijos šeimos nariams

Tiek Darbo kodekse, tiek atskirų tarnybų statuteuose numatyta galimybė šeimos nariams gauti tam tikras išmokas, susijusias su darbuotojo, tarnautojo ar pareigūno mirtimi ar negalia. Remiantis Darbo kodeksu, darbuotojui mirus, jam priklausantis darbo užmokestis ir kitos sumos išmokamos mirusiojo šeimos nariams arba tiems asmenims, kurie jį laidojo. Kaip minėta, Darbo kodekse nepateiktas šeimos narių apibrėžimas, taip pat nepateikta nuoroda į teisės aktą, kuriame toks apibrėžimas būtų. O štai Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme, Valstybės tarnybos įstatyme, Specialiųjų tyrimų tarnybos statute, Vidaus tarnybos statute, Valstybės saugumo departamento statute mirusiojo šeimos nariais laikomi jo sutuoktinis, nepilnamečiai vaikai (įvaikiai (su tam tikromis amžiaus sąlygomis), tėvas (įtėvis) ir motina (įmotė). Visgi ne visuose teisės aktuose pateikiamas vienodas šeimos narių apibrėžimas, antai pagal Tarnybos muitinėje statutą pašalpa išmokama mirusio muitinės pareigūno šeimai, pilnamečiam vaikui (vaikams), įvaikiui (įvaikiams), tėvams (įtėviams). Iš tokio reguliavimo matyti, kad nustatant garantijas šeimos nariams, susijusias su darbuotojo netektimi, bent keliuose įstatymuose buvo bandoma suderinti šeimos sąvokas.

⁹⁵ Pvz., 180 straipsnio 1 dalis.

Su šeiminiu statusu siejami socialinio draudimo santykiai

Jau buvo užsiminta apie Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo nuostatas, apibrėžiančias šeimos sąvoką, tačiau socialinio draudimo srityje šeimos sąvoka vartojama ir kituose kontekstuose. Deja, ir šioje srityje nuoseklus šeimos bei šeimos narių sąvokų apibrėžimo nėra. Pavyzdžiui, Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme šeimos nariais laikoma labai siaura artimų asmenų grupė: sutuoktinis, vaikas (įvaikis), motina (tėvas), įmotė (įtėvis).⁹⁶ Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme⁹⁷ neapibrėžta, kas laikomi šeimos nariais, nėra nuorodos į jokią tai apibrėžiantį teisės aktą, tačiau nurodoma, kad valstybinės socialinio draudimo pensijos skiriamos asmenims, atitinkantiems įstatyme nurodytus reikalavimus, o tokiems asmenims mirus – jų šeimos nariams. Taigi ir socialinio draudimo santykiuose ne tik nėra vieno bendro šeimos apibrėžimo, bet nurodant šeimos narius nepaaiškinama, kokią asmenų grupę ši sąvoka apibūdina.

Su šeimos narių ekonomine padėtimi ar specialiu statusu siejama socialinė parama

Ankstesnėje dalyje buvo minėta, kad kai kuriais atvejais tam tikriems santykiams žymėti įprastai vartojamos šeimos, šeimos narių ir panašios sąvokos pakeičiamos kitomis. Tai aiškiai matoma socialinės paramos srityje priimtuose įstatymuose. Pavyzdžiui, Piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatyme pateikiamas platus bendrai gyvenančių asmenų apibrėžimas.⁹⁸ Tai – sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), arba vienas iš tėvų ir jo vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; neįregistravę santuokos ir bendrą ūkį tvarkantys pilnamečiai ar veiksniais pripažinti nepilnamečiai vyras ir moteris ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų. Bendrai gyvenančių asmenų kategorijai priskiriami ir nedirbantys (taip pat savarankiškai nedirbantys) nesusituokę ir savo vaikų (įvaikių) neauginantys pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 24 metų, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ar pagal formaliojo profesinio mokymo programą arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal dieninės, nuolatinės ar iššestinės studijų formos programas (įskaitant akademinį atostogų dėl ligos ar nėštumo laikotarpį), ir dirbantys (taip pat savarankiškai dirbantys) nesusituokę ir savo vaikų (įvaikių) neauginantys pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 21 metų, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ir (ar) pagal profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti, taip pat pilnamečiai

⁹⁶ 3 straipsnio 6 dalis.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas // Žin., 2005, Nr. 71-2555.

⁹⁸ 2 straipsnio 2 dalis.

vaikai (įvaikiai) nuo bendrojo ugdymo programos baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos. Kituose socialinę paramą reguliuojančiuose įstatymuose, pavyzdžiui, Išmokų vaikams įstatyme,⁹⁹ Socialinės paramos mokiniams įstatyme¹⁰⁰ dėl šeimos apibrėžimo yra nuoroda į Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą. Įdomu tai, kad asmenys laikomi ne šeima, o „bendrai gyvenančiais asmenimis“ tik nuo 2012 m. sausio 1 dienos: iki šios datos galiojusioje Piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunantiems šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymo redakcijoje¹⁰¹ buvo vartojama šeimos sąvoka, ir šeima apibrėžiama kaip „sutuoktiniai arba bendrai gyvenantys neįregistravę santuokos pilnamečiai vyras ir moteris, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų vaikai, arba vienas iš tėvų, jų vaikai iki 18 metų“. Į šeimos sudėtį taip pat buvo įskaitomi nedirbantys nesusituokę ir su kitu asmeniu bendrai negyvenantys asmenys nuo 18 iki 24 metų: besimokantys dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose ir kitų formaliojo švietimo įstaigų dieniniuose skyriuose (mokiniai ar studentai), taip pat asmenys laikotarpiu nuo dieninių bendrojo lavinimo mokyklų baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos. Galima numanyti, kad toks pakeitimas buvo atliktas siekiant faktinį gyvenimą kartu neregistravus santuokos nevadinti šeima.

Tačiau net ir socialinės paramos sritis svarstomame kontekste nėra nuosekli. Nors Valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatyme apibrėžiant nepasiturinčius gyventojus esama nuorodos į Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą,¹⁰² pateikiamas autonomiškas šeimos apibrėžimas,¹⁰³ neapimantis neįregistravusių santuokos, bet bendrą ūkį tvarkančių pilnamečių ar veiksniais nepripažintų nepilnamečių. Todėl ir socialinės paramos srityje, nepaisant nuorodų į vieną bendrą šeimos (tiksliau – bendrai gyvenančių asmenų) apibrėžimą, trūksta nuoseklumo.

Atlikus vienaarūšius ar panašius darbo ir socialinės saugos santykius reguliuojančių įstatymų analizę matyti, kad net ir vienaarūšiams santykiams reguliuoti vartojami skirtingi šeimos, šeimos narių apibrėžimai. Iš pasikartojančių formuluočių matyti, kad buvo bandoma sukurti ar suderinti vienaarūšiams santykiams vartojamas formulutes, tačiau tas procesas nebuvo nuoseklus ir vienodų bendrų formuluočių nėra. Atlikus vienaarūšių darbo bei socialinės saugos santykius reguliuojančių įstatymų analizę

⁹⁹ 2 straipsnio 2 dalis.

¹⁰⁰ 2 straipsnio 1 dalis.

¹⁰¹ 3 straipsnio 7 dalis.

¹⁰² 2 straipsnio 6 dalis.

¹⁰³ 2 straipsnio 9 dalis.

matyti, kad nors yra keli atvejai, kai reguliuojant vienarūšius santykius pateikiami suderinti šeimos apibrėžimai, tačiau vienos bendros sistemos nėra. Atsižvelgiant į tai siūlytina struktūrizuoti keisti šeimos ir šeimos narių sąvokas.

5.2. Šeimos apibrėžimas pagal sąvokos vartojimo tikslą

Įstatymuose šeimos sąvoka vartojama labai įvairiuose kontekstuose. Jei sąvokos vartojimą bent tam tikra dalimi galima susisteminti darbo ir socialinės saugos santykių reguliavimo srityje, tiriant kitas teisės šakas to neįmanoma, nes santykiai pernelyg skirtingi. Pavyzdžiui, Baudžiamajame kodekse šeimos nariai svarbūs nurodant, koks turtas gali būti konfiskuotas,¹⁰⁴ Baudžiamojo proceso kodekse dėl nelaimės šeimos nariui leidžiama neatvykti į posėdį,¹⁰⁵ apie asmens suėmimą turi būti pranešta jo šeimos nariams,¹⁰⁶ apie mirties faktą turi būti pranešta giminėms ar artimiesiems,¹⁰⁷ pagal Konkurencijos įstatymą kontroliuojantis asmuo ir jo šeimos nariai laikomi vienu kontroliuojančiu asmeniu¹⁰⁸ ir daugybė kitų atvejų. Atsižvelgiant į tai, kokių tikslu (ne kokiais atvejais) vartojamos šeimos ir šeimos narių sąvokos, galima išskirti kriterijus, pagal kuriuos būtų prasminga vartoti tam tikrą šeimos apibrėžimą, pavyzdžiui, giminystės ryšiai, giminystės ir svainystės ryšiai, asmeninio prieraišumo ryšiai, gyvenimas kartu, bendras ūkis, pareiga išlaikyti, pareiga auklėti ar prižiūrėti. Natūralu, kad kiekvieną kartą apibrėžiant šeimą turėtų būti naudojamas ne „visas“ kriterijų rinkinys – vienais atvejais svarbiausia asmeninio prieraišumo santykiai (pavyzdžiui, mirusįjį laidojantis asmuo, informacijos apie asmens sveikatą gavėjas ir pan.), kitais atvejais – pareiga išlaikyti, auklėti ar prižiūrėti (reguluojant mokesčių lengvatų teikimą), gyvenimas kartu (gyvenamosios patalpos nuomos santykiai), bendras ūkis (socialinės paramos teikimas). Atsižvelgiant į šiuos kriterijus būtų galima formuluoti šeimos apibrėžimus konkreitiems atvejams. Tačiau išanalizavus Lietuvos įstatymuose vartojamus šeimos ir susijusius apibrėžimus, nematyti, kad apibrėžimų turinys atspindėtų konkrečios situacijos, kurioje apibrėžimas vartojamas, poreikį.

Pavyzdžiui, minėtu priėmimo į darbą ar tarnybą atveju šeimos narių išvardijimo tikslas yra apibrėžti asmenų ratą, kurių darbas įstaigoje, institucijoje ar tarnyboje galėtų sukelti interesų konfliktą. Šiuo atveju turėtų būti siekiama išvardyti tuos as-

¹⁰⁴ 72 straipsnio 4 dalies 3 punktas // Žin., 2000, Nr. 89-2741.

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37 straipsnio 1 d. 6 p.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 128 straipsnio 1 d.

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymo 12 straipsnio 3 dalis // Žin., 2002, Nr. 43-1601.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 3 straipsnio 4 dalis // Žin., 2012, Nr. 42-2041.

menis, kurie susiję su darbuotoju ar tarnautoju bendru ūkiu, išlaikymu, asmeninio prierašumo santykiais. Į tokį apibrėžimą turėtų patekti ne tik sutuoktiniai (kaip numatyta šiuo metu visuose šiuos santykius reguliuojančiuose įstatymuose), bet ir asmenys, kurie gyvena kartu ir veda bendrą ūkį nesudarę santuokos. Analogiškas tikslas preziumuojamas ir kituose įstatymuose, kur šeimos narių sąvoka vartojama siekiant išvengti interesų konflikto. Pavyzdžiui, Finansų įstaigų įstatyme¹⁰⁹ numatyta, kad finansų įstaigos dalyviu, turinčiu kvalifikuotą finansų įstaigos įstatinio kapitalo ir (arba) balsavimo teisių dalį, gali būti asmuo, kuris savo artimosios giminystės, taip pat svainystės santykiais negalėtų susilpninti finansų įstaigos veiklos kontrolės, kurią atlieka finansų įstaigos dalyviai.

Remiantis tuo, kas minėta, galima daryti keletą išvadų. Pirma, įstatymuose pateikiamos skirtingo ar net neaiškaus turinio šeimos bei šeimos narių sąvokos. Antra, šiuo metu įstatymuose vartojamos šeimos bei šeimos narių sąvokos pagal savo turinį nėra suderintos nei reguliuojant vienaarūšius santykius, nei susistemintos pagal vartojimo tikslus.

6. IŠVADOS

1. Remiantis EŽTT praktika, šeimos samprata apima ne tik formalizuotus teisinius santykius, bet ir faktinius realius santykius. Šeimos santykių atsiradimui lemiamą reikšmę turi socialiniai ryšiai ir tikrovė, o ne biologiniai ryšiai ir tikrovė; ar bendras gyvenimas kvalifikuotinas kaip šeimos gyvenimas ir patenka į EŽTK 8 straipsnio taikymo apimtį, lemia santykių artumas (ryšių artumas) tarp santykių dalyvių: ryšių pastovumas (tęstinis pobūdis), abipusė pagarba, pagalba ir tarpusavio supratimas, tarpusavio teisės ir pareigos bei atsakomybė, bendras vaikų (jiems esant) auklėjimas.

2. Tik keliuose Lietuvos Respublikos įstatymuose pateikiami šeimos apibrėžimai, maždaug dešimtyje įstatymų pateikiami šeimos narių apibrėžimai, o daugelyje įstatymų šeimos apibrėžimo nėra, tik vartojama šeimos ar šeimos narių sąvoka. Tokia situacija lemia asmenų statuso neaiškumą ir neaiškumą, kokių formų šeimoms taikomos įstatymo nuostatos.

3. Lietuvos Respublikos įstatymuose pateikiami keli šeimos ir susijusių sąvokų bei apibrėžimų variantai: 1) vartojamas šeimos arba šeimos narių sąvokos apibrėžimas (dažniausiai taikomas tik konkrečiam įstatymui ar konkrečiai įstatymų grupei); 2) vartojamas šeimos (šeimos narių) sąvokos apibrėžimas, konkrečiai neįvardijant sąvokos (išvardijami tam tikrais ryšiais susiję asmenys); 3) vartojama kita nei šeimos ar šeimos narių sąvoka, tačiau jos turinys apibrėžiamas panašiai kaip ir šeimos ar šeimos narių (pvz., artimi asmenys, artimi giminystės ar svainystės ryšiai, bendrai gyvenantys

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymo 7 straipsnio 1 dalis.

asmenys ir t. t.); 4) pateikiamos platesnės sąvokos (dažniausiai pasitaikančios – „susiję asmenys“), apibūdinančios ir šeimos narius (kaip minėta ankstesniuose punktuose), ir papildomą tam tikrais kitais ryšiais susijusių asmenų ratą.

4. Lietuvos Respublikos įstatymai tiesiogiai nepateikia jokių šeimos (ar šeimos teisinių santykių) požymių. Šeimos sąvokos turinys įstatymuose konkretizuojamas išvardijant kvalifikuojančius požymius (santuokos ar alternatyvios dviejų asmenų sąjungos, giminytės, svainytės ar kt.) atitinkančius asmenis, priskiriamus šeimos nariams. Tačiau skirtinguose įstatymuose nurodomos skirtingos asmenų kategorijos bei skirtingi kvalifikuojantys požymiai ir nė vieno įstatymuose pateikto šeimos sąvokos apibrėžimo negalima išskirti kaip dominuojančio. Dėl nurodytos priežasties vienos bendros šeimos narių (o kartu ir šeimos) sampratos pateikti remiantis teisės aktų analize neįmanoma.

5. Teisės aktuose įtvirtintų požymių analizė ir jų grupavimas kaip pagrindinius leidžia išskirti *santuokos ar alternatyvios dviejų asmenų sąjungos ir giminytės požymius*. Tačiau pastebėtina, kad abu nurodyti požymiai susieja gana skirtingas siauresnių požymių grupes, pvz., pirmasis požymis apima tiek sudariusius santuoką asmenis, tiek sudariusius susitarimą tuoktis asmenis, tiek įregistravusius partnerystę asmenis, be to, lieka neaišku, ar prie šeimos narių kai kurie galiojantys įstatymai leistų priskirti faktinius sugyventinius. Giminytės požymis įstatymuose taip pat vartojamas nevienareikšmiškai – motinystės ir/ar tėvystės kriterijus vartojamas beveik visuose įstatymuose šeimos nariams apibrėžti, o štai tolimesnių giminaičių priskyrimas labai įvairuoja. Be nurodytų požymių, rečiau sutinkamas *svainytės* požymis, taip pat kai kuriuose įstatymuose – papildomi požymiai (išlaikymas ar bendras gyvenimas).

6. Šiuo metu įstatymuose vartojamos šeimos ir šeimos narių sąvokos pagal savo turinį nėra suderintos nei reguliuojant vienaarūšius santykius, nei susistemintos pagal vartojimo tikslus. Tai reiškia, kad sąvokų turinio skirtumai nebuvo sukurti tikslingai, todėl siekiant teisinio aiškumo ir asmenų nediskriminavimo siūlytina sukurti šeimos ir šeimos narių sąvokų vartosenos įstatymuose sistemą, galimai remiantis vienaarūšių teisinių santykių ir reguliavimo tikslo kriterijais.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Europos žmogaus teisių konvencija // Valstybės žinios, 1996, Nr. 15-386.
2. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 72-3017.
3. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 72-3475.
4. Lietuvos Respublikos asmenų delegavimo į tarptautines ir Europos Sąjungos institucijas ar užsienio valstybių institucijas įstatymas // Valstybės žinios, 2007, Nr. 81-3322.
5. Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios, 1990, Nr. 14-386.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
8. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
9. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
10. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.
11. Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 91-3891.
12. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3085.
13. Lietuvos Respublikos gyventojų turto ir pajamų deklaravimo įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 50-1197.
14. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 88-3208.
15. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos tarnybos statuto patvirtinimo // Valstybės žinios, 2003, Nr. 42-1927.
16. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl socialinės paramos asmenims, sužalotiems atliekant būtinąją karinę tarnybą sovietinėje armijoje, ir šioje armijoje žuvusiųjų šeimoms (1945 07 22 – 1991 12 31) // Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1162.
17. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties // Valstybės žinios, 2004, Nr. 73-2539.

18. Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 106-2427.
19. Lietuvos Respublikos kompensacijų nepriklausomybės gynėjams, nukentėjusiems nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos, bei jų šeimoms įstatymas // Valstybės žinios, 2005, Nr. 85-3139.
20. Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 42-2041.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2011, Nr. 118-5564.
23. Lietuvos Respublikos kredito unijų įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 76-3003.
24. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3574.
25. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto mokesčio įstatymas // Valstybės žinios, 2005, Nr. 76-2741.
26. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 114-5114.
27. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207.
28. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjų ir kitų nukentėjusių nuo 1991 m. sausio 11–13 d. ir po to vykdytos SSRS agresijos asmenų teisinio statuso pripažinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 5-124.
29. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas // Valstybės žinios, 1992, Nr. 28-810.
30. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 110-3992.
31. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 d. 2 p. // Valstybės žinios, 1997, Nr. 65-1558.
32. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) // Valstybės žinios, 2003, Nr. 73-3352.
33. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 155-7353.
34. Lietuvos Respublikos pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 64-1502.

35. Lietuvos Respublikos policijos rėmėjų įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 60-1705.
36. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymas // Valstybės žinios, 1993, Nr. 5-89.
37. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 35-1271.
38. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 42-1919.
39. Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 52-1484.
40. Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2008, Nr. 69-2624.
41. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 137-5387.
42. Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 63-2382.
43. Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-40.
44. Lietuvos Respublikos tarnybos kalėjimų departamente statutas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1088.
45. Lietuvos Respublikos tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto patvirtinimo ir įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 94-2917.
46. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios, 2002.
47. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 107-2688.
48. Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 116-5188.
49. Lietuvos Respublikos valstybės paramos žuvusių pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių šeimoms įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 92-2543.
50. Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento statuto patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3101.
51. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 45-1708.
52. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 171-6295.
53. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas // Valstybės žinios, 2005, Nr. 71-2555.

54. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 60-1945.
55. Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 67-1659.
56. Lietuvos Respublikos viešųjų įstaigų įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 25-752.
57. Lietuvos Respublikos vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 81-3176.
58. Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 163-7743.
59. Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 43-1601.
60. Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 64-1931.

II. Teismų praktika

61. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. birželio 13 d. sprendimas byloje *Marckx v. Belgija*, Nr. 6933/74.
62. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Johnston ir kt. v. Airija*, Nr. 9697/82.
63. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1988 m. gegužės 28 d. sprendimas byloje *Berrehab v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 10730/84.
64. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Keegan v. Airija*, Nr. 16969/90.
65. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. balandžio 22 d. sprendimas byloje *X, Y ir Z v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 21830/93.
66. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Elsholz v. Vokietija*, Nr. 25735/94.
67. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje *Yousef v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 33711/96.
68. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Karner v. Austria*, Nr. 40016/98, ECHR 2003-IX.
69. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Lebbink v. Nyderlandų Karalystė*, Nr. 45582/99.
70. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *I. ir U. v. Norvegija*, Nr. 75531/01.

71. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf v. Austrija*, Nr. 30141/04.
72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. gruodžio 5 d. konsultacija „Dėl kai kurių Civilinio kodekso normų taikymo“ // Teismų praktika, Nr. 18.
73. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2005 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-426/2005.
74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-332/2006.
75. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2006.
76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2006 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-524/2006.
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. balandžio 8 d. nutartis civilinėje byloje V. J. v. L. L., Nr. 3K-3-235/2008.
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. kovo 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2009.
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje V. G. v. V. G., J. G., Nr. 3K-3-336/2009.
80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje A. K. v. B. U., Nr. 3K-3-553/2010.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-558/2010.
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-152/2011.

III. Mokslinė literatūra

83. *Eekelaar J.* Family law and personal life. Oxford university press, 2006.
84. *Eekelaar J. ir Nhlapo T.* The Changing Family: Family Forms and Family Law. Hart Publishing, 1998.
85. *Mizaras V.* Teisė į šeimos gyvenimą: konstituciniai ir civiliniai teisiniai aspektai // Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum J. Prapiesčiui (mokslinių straipsnių rinkinys). Vilnius, 2012.
86. *Schwenzer I.* Grundlinien eines modernen Familienrechts aus rechtsvergleichenden Sicht // *RabelZ* Bd. 2007, 71, p. 705, 708–709.

Kristina AMBRAZEVIČIŪTĖ

Law Institute

Eglė KAVOLIŪNAITĖ-RAGAUSKIENĖ

Law Institute

Vytautas MIZARAS

Vilnius University

SUBSTANCE OF “FAMILY” LEGAL CATEGORY OF IN LAWS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

Summary

The article analyses substance of legal category of “family”, as well what are the guidelines for the establishment of this category within the national laws in accordance with the necessity to ensure human rights provided for in case law of the European Court of Human Rights.

The article consists of four parts. Taking into account the fact that the legislator upon the formulation of provisions and definitions on family must observe international obligations and their doctrinal interpretation, the first part of the article analyses international and doctrinal limits, mostly related with human rights protection. As regards the establishment of legal category of family taking into account that laws do have a unique definition of family, the second part of the article analyses in what forms and using what formulations the legal “family” category is laid down in laws. The third part analyses the substance of family concept in Lithuanian laws and what are features of family concept under the laws of the Republic of Lithuania. The fourth part seeks to answer whether the variety of notions of family in Lithuanian laws is purposive or it is only an outcome of inconsistency in regulation.

It was established that under the case law of the European Court of Human Rights not only a marriage-based unions of individuals, but as well other, informal unions, should be regarded as families. As well, Lithuanian laws provide neither a single definition of a family nor rules for the description thereof. Besides, different ways of establishment of a legal “family” category in Lithuanian laws are neither purposive nor systematic.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2012 m. spalio 30 d.